

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙНОСТІ ТА СТІЙКОСТІ В ОБРАЗІ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ «ЛИЦАРІ ЛЮБОВІ І НАДІЇ» ЛЕСІ РОМАНЧУК

Ірина Прокопчук, студентка групи МУФ-61, спеціальність «Українська мова і література», Національний університет «Острозька академія»

Науковий керівник: Оксана Ярославівна Пухонська, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія».

Анотація

У пропонованій студії, на прикладі роману Лесі Романчук «Лицарі любові і надії», проаналізовано вплив ГУЛАГівської системи на ув'язнених. Важливе місце в дослідженні відведено образу головного героя Роману Смереканичу. Досліджено стійкість юнака до різних випробувань долі. Окрема увага зосереджена на патріотичній ідеї та її втіленні в життя.

Ключові слова: ГУЛАГ, стійкість, ідея, табір, тоталітарний режим.

Постановка проблеми. ГУЛАГ характеризують поліетнічністю, оскільки він становить собою зібрання представників різних народів, професій, віку. Українці теж були складниками цього великого механізму, тому зазнали поневірянь та знущань, які довелося пережити всім в'язням. Важливим є й те, що гендерна приналежність в умовах таборів нівелювалася. Саме тому перебування в ГУЛАЗі сповнене травматизму, жахів та насилля. Очевидці тих подій не бажають ділитися спогадами, а сучасники втрачають велику кількість відомостей про нелегкий період нашої історії.

Метою студії є дослідження образу головного героя літературного тексту Лесі Романчук «Лицарі любові і надії» Романа Смереканича.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій. Проблема національного досвіду ГУЛАГу набула поширення в різних науках. Літературознавчі студії доєднуються до процесу вивчення однієї з найболючіших тем. Однак її студіювання на прикладі сьогоденних художніх текстів украй обмежене. Літературознавчиня Оксана Пухонська у статті «Літературний вимір ГУЛАГу в романі Лесі Романчук «Лицарі любові і надії»» подає літературну

інтерпретацію ГУЛАГу. Окремої уваги заслуговує монографія авторки «Літературний вимір пам'яті».

Історію виправно-трудових таборів описує американська історикиня Енн Епплбаум. Надія Колошук студіює табірну мемуаристику. В. Курілло та І. Фат'янова у студії «Політична субкультура ГУЛАГу: осмислення історичного досвіду минулого» репрезентують субкультуру ГУЛАГу як специфічний феномен, що існував усередині офіційної радянської політичної культури. Олександр Рубльов порушує питання перебування західноукраїнської інтелігенції в таборах СРСР.

Виклад основного матеріалу. ГУЛАГівська система з усіма своїми недоліками та жахіттями хоч і не набула широкої інтерпретації у творах сучасних авторів, все ж входить у коло актуальних проблем, які потребують свого переосмислення сьогодні. У контекст літературознавчих студій таборової теми цілком логічно вписується твір української письменниці Лесі Романчук «Лицарі любові і надії». Як зазначає Оксана Пухонська, цей роман є спробою «реконструювати травму цілого повоєнного покоління, більшість національно свідомих представників котрого опинилися в таборах» [3, с. 198]. Це один із перших художніх текстів, в якому повноцінно змальовано становище тих, хто ставав в'язнем виправно-трудових таборів, хто намагався зламати усталену систему, хто втратив життя у боротьбі з радянським режимом, хто чекав скорочення терміна, хто сподівався повернутися додому.

Варто наголосити на тому, що у досліджуваному творі натрапляємо на репрезентацію представників різних професій (лікарі, викладачі, вчителі, актори, музиканти), які, за іронією долі, опинилися під одним холодним і зовсім незатишним дахом – у таборах. ГУЛАГ заперечував реальність, до якої звикли ті, хто раніше жив на волі. У тексті Лесі Романчук натрапляємо на сцени приниження, знищення особистого простору, порушення внутрішньої рівноваги, відтак – оголення. Недарма австрійський філософ Віктор Франкл, якому довелося пережити перебування в концтаборі, писав: «Очікуючи своєї черги помитися, ми почали усвідомлювати свою оголеність: у нас насправді

нічого не залишилося, окрім наших голих тіл...» [7, с. 31]. Такий стан неодноразово проживали й в'язні «Лицарів любові і надії».

Головними героями роману є Роман Смереканич та Оріся Полянська. Вони вірні ідеї української державности в умовах повоєнної окупації Західної України (саме в цей час відбуваються жорстокі переслідування націоналістів). В образі Романа Тарасовича Смереканича авторка твору звертає увагу на той факт, що однією з особливостей довоєнного способу життя в Західній Україні є можливість навчатися в європейських університетах, а це є свідченням доступу до світової культури, тому можна говорити про вплив на становлення ідентичності того чи того регіону/краю. Шлях самостановлення вихідця з доброї галицької родини, себто головного героя, перервався у гімназії через відомі події 1939, а згодом 1941 років.

Радянська влада зі своїми режимами, системами виправно-трудових таборів намагалася переформувати людину, створити такий тип, яким було б легко керувати. Саме тому на досягнення цієї мети скеровували всі сили. В. Курілло, І. Фат'янова наголошують: «Кожен пристосовувався по-різному до суворих табірних умов. Щоб вижити, деякі в'язні намагались потрапити до табірної адміністрації, стати днювальним бригадиром, тим, хто мав певну владу. Інші – допомагали влаштовувати провокації та втечі, доносили на своїх товаришів, за що отримували певну матеріальну нагороду. Деякі в'язні категорично не сприймали такий стан речей» [2, с. 40]. Як бачимо, далеко не всі протистояли ГУЛАГівській системі.

Історія Романа розпочалася тоді, коли він потрапив у засідку (відвідував полоненого в печері) і отримав поранення ноги. Тоді ж забрали батька, фармацевта Перебенду, доктора Полянського та його дочку Оріславу. Справа Орісі – коханої хлопця – була практично порожньою. Однак слідчі допишуть «правду» і на цю дівчину. Тут простежуємо механізм дій очільників сталінського режиму. Їхньою головною метою було знищення молоді майбутнього нації – яка здатна впливати на хід історії. Відтак поставало основне завдання – перетворити інтелігенцію на легкокеровану масу. «Тоталітарній системі, що набирала сили, вкрай потрібно було знайти достатню

кількість «шпигунів», «диверсантів» та «шкідників», на яких можна було б перекласти власні злочини та економічні прорахунки. Наявність численного «контрреволюційного елемента», у свою чергу, виправдовувала диктаторський стиль керівництва державою й широкомасштабні репресивні акції, а також курс на самоізоляцію СРСР від навколишнього світу і підтримування перманентного стану «фортеці в облозі», – так пояснює проведення репресій Олександр Рубльов [6, с. 250]. Вихідці із західноукраїнських земель були зручним матеріалом для проведення подібних акцій.

Роман Смереканич змушений був вигадати історію про стрілянину в циган і випадкове потрапляння в нього, однак його не відпустили, а тимчасово змінили місце утримання. Опинившись у Крем'янці, хлопець зрозумів, що *«стіни навіть тюрми рідного міста тепліші, аніж чужого. І нари ширші, і вікна, хоч і заграбовані, але більші. І небо видно»* [5, с. 43]. З часом головний герой усвідомив, що в Західній Україні лише починалася друга хвиля репресій, оскільки першу (1940–1941 роки) перервала війна. Схід України відчув кігті звіра на ім'я НКВС раніше – спочатку в двадцятих «Ленінський призов», потім на початку тридцятих цілими сім'ями в Сибір відправляли «розкулачених» селян та троцькістів-уклоністів. Найбільше репресивна машина проявила себе в 1937 році. Тоді страждали дуже віддані комуністи. Перший шок від ув'язнення головний герой переживав у різних тюрмах з іншими індивідами. Серед них були навмисне підіслані особи, які намагалися дізнатися в Романа правду. Однак були й такі, в особі кого хлопець бачив вірного друга. Товариш Андрій допоміг йому опанувати тюремний телеграф – один із способів зв'язку між камерами.

Після майже року перебування в тюрмах героя відправили етапом у ГУЛАГ. Оксана Пухонська підкреслює, що «зустріч із тюремною реальністю відкриває для Романа Смерканича світ, позбавлений людськості, антисвіт, у якому немає жодних прав, законів, етики. Світ, де все зведено до фізіології і плекання культу ненависті і страху» [3, с. 199]. Для людини, яка зростала в теплі родинного кола, насолоджувалася навчанням та закоханістю, опинитися в подібних умовах означало докорінно відмовитися від своїх поглядів, звичок,

уподобань і разом з тим вчитися жити по-новому. Важливо, що виживали теж неоднаково. Чесні люди ставили перед собою мету *«вижити. І не втратити людського обличчя, людської душі. Зрозуміти, що у наших нещастях винні окремі люди. А партія – не винна, батьківщина – не винна. І батьківщину не можна ненавидіти»* [5, с. 85]. Дехто з в'язнів переосмислював звичні цінності, переконання завдяки політичному досвідові. Варто наголосити на тому, що ГУЛАГ не визнавав порядності, товаришкості, чесності, ввічливості, колективізму. Надзвичайно тяжко було людям інтелігентним, оскільки для них вихід із зони комфорту – великий стрес, а перебування в табірних умовах – суцільне жахіття. Роман Смереканич тримався за медицину, як справу всього життя, що допомогло йому вижити і, водночас, уникнути тяжкої роботи. «Подовження робочого часу відбувалося по всьому ГУЛАГу. 1940 року його офіційно подовжили до 11 годин, та навіть ця норма часто порушувалася. У березні 1943 року московська адміністрація ГУЛАГу розіслала усім начальникам таборів розлюченого листа, в якому нагадувалося, що «в'язням має даватися не менш як вісім годин сну». У листі говорилося, що багато начальників таборів ігнорують цю норму, і їхні в'язні мають можливість спати лише по чотири-п'ять годин. У результаті, як ішлося в листі, «в'язні втрачають працездатність, стають малопрацездатними та інвалідами»», – так відгукується історикиня Енн Епплбаум про відпочинок в'язнів [1, с. 165]. Проте робота лікаря не дозволяла розслабитися повністю. Романові часто доводилося спати лише по декілька хвилин, а його ноги відмовлялися стояти.

Головний герой зазнав принижень і тоді, коли, здавалося б, мав можливість жити відносно спокійно. *«Ви тут – не жінки, не чоловіки, не люди, не особистості. Ви – м'ясо, номери, особові справи, ви – ніхто без імен і статі»*, – ці слова дуже влучно описують стан мільйонів людей, яким довелося випробувати на собі страшне слово «ГУЛАГ» [5, с. 124]. Надзвичайно важко в подібних ситуаціях було дівчатам, оскільки під час етапу не розділяли чоловіків і жінок, та й в лазнях наглядачами були особи чоловічої статі. Демонстрування фізичної оголеності прирівнювалося до духовної оголеності, бідності тих, хто керував ГУЛАГівською системою. Відчуття безпеки постійно зменшувалося у

зв'язку з фізіологічним втручанням іншого в чужий особистий простір. Хлопець не міг звикнути до становища обкраденого. Його душу охоплювала порожнеча. Жаль було нематеріальних речей (наприклад, рушника, який вишила мама). Такі недолюдки постійно зазіхали на чуже, тому Роман часто залишався без бажаного вузлика з рідної домівки, в якому були теплий светр, сорочка та інші речі. Тяжко звикалося до того, що злодій витиратиметься клаптиком тканини із маминою вишивкою.

Найчастіше подібне вчиняли урки або ж блатні, тому між ними і в'язнями виникали конфлікти. Урками називали засуджених за кримінальні чи господарські злочини. Вони часто знущалися з тих, хто відбував покарання через політичні звинувачення. Однак останні витримували не довго. Одиниці не піддавалися обставинам і зберігали колишній характер та емоційний стан. В. Курілло та І. Фат'янова зазначають, що «політичні переконання в'язнів ГУЛАГу трансформувалися на основі набутого досвіду і знань, засвоєння специфічних табірних цінностей. Саме переконання певним чином спрямовували поведінку індивіда. В умовах нелюдської праці, жорстоких покарань, брехні, політичні переконання, що раніше мали за соціальний ідеал радянське суспільство, поступово набувають протилежного характеру. Також через нестачу їжі, тепла, сну, перевтому та хвороби, людей охоплював фаталізм та апатія» [2, с. 40]. Масове насильство, на яке натрапляли щодня, також призводило до описаних вище наслідків. У таборах була й інша категорія крадіїв. Їх називали «суками». Це колишні злодії, які співпрацювали з керівництвом табору, відтак ставали головними. Політичним в'язням тяжко протидіяти усім злодіям, тому необхідно було гуртуватися, вчитися давати відсіч.

Варто зауважити, що Роман Смереканич не втратив людську подобу і залишався людиною аж до виходу на волю. Головний герой завжди був на боці справедливості. Стійкість до будь-яких ситуацій та випробувань долі загартовували обставини, в яких опинявся хлопець, а також бажання вижити і зустрітися з коханою, рідними. М'який характер, притаманний Романові в юності, поступився твердому, чесному, відважному. Видно, що глибокі знання

згодилися хлопцеві і він зумів легше виживати завдяки професії лікаря. Спочатку рятував урка, а згодом вивозив поранених із сьомої зони і отримав халат та шапочку: *«Та для Романа цей одяг був дорожчий за королівську мантію. З одного боку – шлях вижити, з іншого – спосіб допомагати, рятувати там, де знищують, калічать, убивають»* [5, с. 241]. Бути причетним до порятунку, а не вбивства – надзвичайно важливе завдання для головного героя. Тут він зумів проявити себе повністю, відчувати переваги такого статусу – можливість усамітнитися, побути наодинці із своїми думками, мати свій тапчан.

Досить часто головні герої роману шукали психологічну підтримку в особі Іншого – зазвичай сильнішого, вищого (з верхівки), того, хто міг керувати. Роман Смереканич, щоб запобігти смерті та мукам голоду, потянувся до головної лікарки Марії Анатолівни: *«Голос Марії Анатолівни не обіцяв нічого злого, навпаки – сама лише турбота і доброта. Обличчя – звичайне обличчя жінки, якій трохи за сорок, але доглянуте, в міру підфарбоване»* [5, с. 246]. Потреба втамувати голод не залишала в спокої хлопця, тому він і спокусився на тарілку бутербродів. У кабінеті лікарки їжа була ситнішою, ніж та, яка траплялася зазвичай Романові. Однак Марія Анатолівна мала іншу мету. Оксана Пухонська у своїй монографії зазначає: «Роман для жінки був лише об'єктом можливого задоволення сексуальних потреб. Спраглий теплого людського слова герой відчув у турботливих інтонаціях Марії Анатолівни інфантильну потребу ласки, захисту, опіки і водночас чоловічу інстинктивну потребу жіночої близькості» [4, с. 112]. Головний герой не зміг втриматися від їжі, однак близькості уникнув.

Віктор Франкл дійшов висновку, що наявність мети спрощує виживання в таборах. Можемо стверджувати, що в Романа була велика мета – не дозволити радянській системі зламати особистість, перетворити її на зручний гвинтик, яким можна керувати. Доводилося виживати в тих умовах, які були панівними. Нерідко в'язні ділилися посилками з дому з керівництвом задля кращих умов перебування чи ухилення від тяжкої праці. Про втечу в цьому контексті не йдеться, оскільки, як підкреслює Олександр Рубльов, «розташування таборів –

відділень ББК у несприятливій для людського життя місцевості, серед лісів та боліт, з нечисленним автохтонним населенням, яке до того ж обов'язково мало повідомляти «органи» про всіх підозрілих осіб, – усе це, якщо й не виключало взагалі спроб в'язнів втекти, то принаймні вкрай ускладнювало такі намагання й майже стовідсотково прирікало їх на невдачу» [6, с. 266]. Ув'язнені були змушені ночувати в холодних бараках, терпіти постійні крадіжки, голод, а також побиття під час допитів.

Після смерті Сталіна керівна верхівка зрозуміла, що змін не уникнути. Усі думали про те, що мало б настати полегшення, адже ГУЛАГівська система могла працювати без принижень, додаткових застрашувань. У цей період в'язні відчують запах свободи, тому стають небезпечними. Відтак поширюються повстання (Колима, Воркута, Норильськ). Важливо наголосити на тому, що саме українці їх організовували, а отже, становили рушійну силу. Леся Романчук у своєму тексті згадує про Норильськ і Воркуту, однак найбільше уваги приділяє Кенгірському повстанню, яке відбувалося в 1954 році. Оксана Пухонська зауважує, що «засвідчена у спогадах учасників, серед яких «Шлях через Голгофу» Онуфрія Бутковського (він, до речі, є також одним із героїв «Лицарів любові та надії»), а також «Кров Кенгіра» Юрія Ференчука, ця подія стала однією із переломних у карально-знищувальній системі радянського ГУЛАГу» [3, с. 201]. У романі описані криваві картини саме придушення повстання. Деякі в'язні отримали збільшення терміна, а дехто навпаки – швидше звільнився. Роман Смереканич зумів вижити в таборах і відчути свободу. Головний герой переборов найважче – повернення до нормального життя, пошук роботи та намагання повернутися додому: *«Роман сам дивувався – як легко працювалося на волі! Наче все таке самісіньке – і піски, і бутара, і промивка, все таке – і не таке. Коли робота осмислена, має мету – заробити, щоб відшукати кохану, то й рукам легше, а голові – просто заввиграшки»* [5, с. 656–657]. Саме тому можемо стверджувати, що Роман Смереканич майже досягає своєї мети – він чує пісню Оріслави.

Висновки. Головний герой роману Лесі Романчук «Лицарі любові і надії» репрезентує в художній версії одного з активних борців (в історичному

минулому) проти сталінського режиму. Цей образ є свідченням того, що національна ідентичність не зникає назавжди, а здатна повернутися. Роман Смереканич утверджує ідею патріотичного служіння своєму народові, адже ГУЛАГ намагається уніфікувати людські ідентичності, оскільки постає в творі багатоетнічною державою. Стійкість до випробувань долі хлопець зумів вибудувати саме під час перебування у виправно-трудових таборах, де доводилося відкривати нового себе. Подібний літературний текст розкриває невідомі досі сторінки історії ГУЛАГу. Головний герой роману у просторі репресій, зневаги та кривди є тим, навколо кого гуртувалися інші. Він – приклад незламності сили волі і українського духу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Епплбаум Е. Історія ГУЛАГу. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 512 с.
2. Курілло В., Фат'янова І. Політична субкультура ГУЛАГу: осмислення історичного досвіду минулого. *Наукові праці*. 2009. Т. 122. Вип. 109. С. 38–42.
3. Пухонська О. Літературний вимір ГУЛАГу в романі Лесі Романчук «Лицарі любові і надії». *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2016. № 2. С. 198–202.
4. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті: монографія. Київ: видавництво «Академвидав», 2018. 272 с.
5. Романчук Л. Лицарі любові і надії. Тернопіль: Богдан, 2011. 672 с.
6. Рубльов О. Галицькими маршрутами ГУЛАГу: західноукраїнська інтелігенція в таборах СРСР. 1930-ті. *Історія України*. 2002. № 37. С. 250–314.
7. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / переклад з англ. Олени Замойської. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 160 с.

Summary. The proposed study, on the example of Lesya Romanchuk's novel "Knights of Love and Hope", analyzes the impact of the Gulag system on prisoners. An important place in the study is given to the image of the main character Roman Smerekanych. The resistance of the young man to various tests of destiny is investigated. Special attention is focused on the patriotic idea and its implementation.

Key words: GULAG, stability, idea, camp, totalitarian regime.

